

Lexikográfiai füzetek 1–3.

1. A magyar szótárirodalom bibliográfiája. Szerk. MAGAY TAMÁS. Akadémiai Kiadó, Bp. 2004. 233 lap
2. Szótárak és használók. Szerk. MAGAY TAMÁS. Akadémiai Kiadó, Bp. 2006. 213 lap
3. Félmult és közeljövő. Szerk. MAGAY TAMÁS. Akadémiai Kiadó, Bp. 2007. 327 lap

Egy új könyvsorozat első három kötetét ismertetem az alábbiakban. A sorozatnak (a szerkesztőbizottság vezetőjeként) és mind a három kötetnek MAGAY TAMÁS, az MTA Nyelvtudományi Bizottsága Szótári Munkabizottságának alapító elnöke, a hazai és a nemzetközi szótártudomány meghatározó alakja a szerkesztője.

A Szótári Munkabizottság – mint ezt a szerkesztőnek „Egy új sorozat elé” című bevezetőjében (11–2) is olvashatjuk – tizenöt évi kényszerű szünetelés után alakult újjá 2000 februárjában. A munkabizottság a „minőség és korszerűség” kettős követelménye jegyében (az idézet KISS LAJOSTól való, l. 12) fogja össze a magyarországi szótártani kutatásokat, egyúttal figyelemmel kísérve és kritikailag értékelve a hazánkban megjelenő új egy-, két- és többnyelvű szótárakat, ide értve immár az elektronikus szótárakat is.

A sorozat első kötete a magyar szótárirodalom bibliográfiáját nyújtja 2002. december 31-ig. E bibliográfia csak az általános, köznyelvi szótárakat tartalmazza, a szaknyelvi szótárakat (szakszótárakat) nem. Ezeknek bibliográfiai feltárását későbbre tervezik. A kötet függetlenségében reprint kiadásban olvashatjuk SÁGI ISTVÁN bibliográfiájának (A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. MNyTK. 18. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 1922.) az általános szótárakat felölelő részét. A legfontosabb régebbi szótárak (pl. CZUCZOR–FOGARASI, YOLLAND) azonban nemcsak ebben, hanem az újonnan szerkesztett részben is megtalálhatók.

MAGAY és munkatársai bibliográfiája forrásértékű munka, elsősorban azért, mert az adatok közlésében teljességre törekszik. Nem éri be a szokásos „et alii” formulával, hanem minden egyes közreműködő nevét közli, még a lektorokét is, akikről pedig nemhogy a bibliográfiák, de a könyvismertetések is meg szoktak feledkezni. Az előszó szerint az egyes

könyvészeti tételek a következő adatokat tüntetik fel: szerző (szerkesztő), cím, év, hely, kiadó, munkatársak, lektorok, terjedelem, címszám, olykor a külső méret és az 1970-es évektől az ISBN-szám is. A gyűjtők az autopszia elvének megfelelően minden egyes leírandó művet kézbe vettek, minden adatot személyes ellenőrzés után rögzítettek. Közvetett forrásra csak akkor hagyatkoztak, ha valamely szótárhoz nem sikerült hozzáférniük.

A bibliográfia szerkezetéről jó áttekintést ad a részletes tartalomjegyzék (5–10). Itt csak a fő részeket tudjuk jelezni: I. Egynyelvű szótárak (19–54), ezen belül 1. Magyar (21–54), 2. Angol (51–3), 3. Német (54); II. Kétnyelvű szótárak (55–166), ezen belül nyelvek szerint; III. Többnyelvű szótárak (167–71), ezen belül nyomtatott (169–70) és elektronikus (171) szótárak. Ezután következik a SÁGI-féle függelék (173–206), végül pedig a Mutató (207–33), amely nem oldal-, hanem tételszámokra utal. A bibliográfia tételei 1.-től 756.-ig vannak beszámozva: az 1. a CZUCZOR–FOGARASI, a 756. a MultiDictionary című magyar–angol–német–orosz–japán–francia–spanyol–olasz–svéd elektronikus szótár.

A sorozat 2. kötete inkább évkönyv vagy folyóirat jellegű. A bevezető tanulmány (IMRE MIHÁLY, Elméleti távlat és pragmatikus igény Szenci Molnár Albert szótárszerzői tevékenységében) abból az ünnepi alkalomból rajzolja meg Szenci Molnár szótárírói és nyelvpedagógusi portréját, hogy kerekén 400 éve jelent meg a Dictionarium... első, nürnbergi kiadása. A tanulmány szerzője azt a mozzanatot emeli ki Szenci Molnár munkásságából, hogy „Számára a szótár az autentikus bibliaemendatio [é. a bibliafordítások szövegének javítása, gondozása] tudományos-nyelvi eszköze” (13), de érinti Szenci Molnár nagy művének irodalom- és neveléstörténeti jelentőségét is (l. a 15. lap 14. jegyzetét).

A „Tanulmányok” cím alatt olvasható négy írás szótárelméleti és -módszertani kérdésekkel foglalkozik. FÓRIS ÁGOTA a szaklexika szótári rögzítésének néhány kérdését tárgyalja (35–55), MAGAY TAMÁS az ún. tanulói szótárak múltját és jelenét tekinti át (57–93), MÁRKUS KATALIN és SZÖLLÖSY ÉVA angolul tanuló magyar középiskolások szótárhasználati szokásait vizsgálja kérdőíves felmérés alapján (95–116), UZONYI PÁL a forrásnyelvi és célnyelvi adatok megfeleltetésének nehézségeiről értekezik (117–26). MAGAY a *monolingual learner's dictionary* (MLD) magyar megfelelőjeként a *tanulói szótár* kifejezést vezet be. Ezt – túlzott szerénységgel – „nem a legszerencsésebb” magyarításnak minősíti (57), szerintem azonban a *tanulói szótár* jól kifejezi a dolog lényegét, és már eléggé el is terjedt. A szótártípus sajátosságait fakszimilék is szemléltetik (64–5, 69–70, 72–5 stb.).

A tanulmányok után a „Folyó munkálatok” című részben STEFANOVITS PÉTER munkabeszámolóját olvashatjuk a „Fachwörterbuch zum Studium germanistischer Linguistik” (Egyetemi német nyelvészeti szakszótár) munkálatainak előkészítéséről, illetve koncepció-nális problémáiról. Ennek kapcsán a szerző következetesen a *projekt* megjelölést alkalmazza. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a kifejezés már évtizedek óta általános használatú a tudomány tervezésében és szervezésében, ebben a kötetben mégis szívesebben olvastam volna *projektum*-ról (a magyar ekvivalensekről nem is beszélve).

A harmadik fejezetben könyvismertetések, illetve szemlecikket olvashatunk különféle kétnyelvű szótárakról FÁBIÁN ZSUZSANNA, RÁDAI-KOVÁCS ÉVA és SZÖLLÖSY ÉVA tollából (145–79). A kötetet „A magyar szótáriróadalom bibliográfiájá”-hoz (Lexikográfiai füzetek 1.) fűzött kiegészítések és frissítések (181–213) zárják. Ebben szóvá kell tennem egy elírást és néhány sajtóhibát. A 194. lapon javítandó ez a tétel: SZATHMÁRI ISTVÁN (1999.) „Magyar–francia rag- és névutószótár”, mivelhogy ennek szerzői valójában KELEMEN TIBORNÉ és PAP GÁBOR. A 183. lapon SZABÓ T. ATTILA művének címében *szótár* helyett

tár értendő, CSERNICSKÓ ISTVÁN és FAZAKAS EMESE neve hibásan van írva, végül az ÉKsz. második, átdolgozott kiadásában összesen van 75.000 címszó, ebből 5000 az új (l. a szótár előszavát: VIII).

A 3. kötet első része az emlékezésnek van szentelve. Ezeknek az emlékezéseknek a középpontjában a XX. századi magyar lexikográfia kiemelkedő alakjai, Szabó T. Attila és Országh László állnak, születésük centenáriuma alkalmából. Szabó T. Attila munkásságát és annak jelentőségét TAMÁSNE SZABÓ CSILLA foglalja össze (11–2). KISS ANDRÁS ny. főlevéltáros emlékezése a kutató Szabó T. Attila alakját idézi meg hallatlan életszerűséggel (13–21). Nem csupán azt állapítja meg, hogy „Példáson rendszeres kutató volt mind a felhasznált időt, mind a kutatásra kikért anyagot illetően” (17), hanem azt is, hogy az évtizedeken át hangyaszigorral gyűjtött nyelvi adalékokból megszerkesztett nagyszabású mű, az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” „a történelmi múlt páratlan kutatási munkaeszköze” (20). A cikk befejezésébe becsúsztat apró képzavar semmit sem von le KISS ANDRÁS emlékezésének értékéből, csupán arról tanúskodik, hogy a tudós levéltáros nem különösebben gyakran tekint meg labdarúgó-mérkőzéseket: „a levéltáros, aki valamiféle partjelzője a levéltári kutatásnak, jelképesen *sípjába fúj* [ezt én emeltem ki, K. G.], és megállapítja, hogy a szöveget használó lesen van, mert soha sem látta annak eredetijét, amit idéz” (21). Nos, a partjelző még jelképesen sem fújhat a sípjába, mert – nincs neki. Ő legfeljebb a zászlóját lengetheti tiltakozásul a filológia terén elkövetett sportszerűtlenségek miatt.

A következő tanulmányban FAZAKAS EMESE – aki a főszerkesztő egyik munkatársaként jegyzi a XII. kötetet – méltatja a Szótörténeti tárat mint rendhagyó történeti lexikográfiai munkát (23–36). Ennek a gazdag tartalmú írásnak csupán a köztes címeit sorolhatom fel: „Az adatgyűjtés”, „Az adatok jellege”, „Az adatok időbeli és földrajzi behatárolása”, „Az adatok helyesírása”, „A Szótörténeti tár címszavai”, „A szócikkek megszerkesztése”, „Az Erdélyi magyar szótörténeti tár munkaközössége”. A címszójegyzék összeállítása kapcsán azt emeli ki, hogy Szabó T. Attila címszavá tette azokat a ragos alakulatokat, amelyek határozószóvá önállósult szóalakulatoknak tekinthetők, továbbá az összes képzővel alakult származékszót, valamint azokat a szorosabb-lazább szókapcsolatokat is, amelyek az egyes szavak összetételekké való összeforrásának történetét is tükrözik (pl. *egy-test-vér*), illetve azokat a szószervezeteket, amelyek egyetlen fogalmat jelölnek, vagy Erdély történetiségében fontos fogalmak megnevezésére szolgáltak (pl. *ágyabéli ruha* ’ágynemű’, *Mátyás király pohara* ’Mátyás király képmásával díszített pohár’). Nagy figyelmet fordított a Tár szerkesztője az alakváltozatokra is, ezért olykor kettős címszóval élt. Mindezeket a címszó-kijelölési megoldásokat – mutatis mutandis – figyelembe veszik a készülő Nagyszótár szerkesztői is.

A Szabó T. Attila emlékéit idéző dolgozatok sorát BENKŐ LORÁND tanulmánya (37–45) zárja, amely már címével (Egy páratlan és felülmúlhatatlan mű) is jelzi, milyen jelentőséget tulajdonít a szerző Szabó T. Attila főművének és egész nyelvészeti munkásságának. A tanulmány bevezetése felhívja a figyelmet arra, milyen sokat foglalkozott, vívódott Szabó T. Attila módszertani kérdésekkel. „Nekem a tudomány az életet jelentette. Nekem azon túl nem volt semmi” – idézi egy önvallomásából, és hogy ezt szó szerint kell venni, azt az a tény is bizonyítja, hogy életének utolsó két évtizedében, 60 és 81 éves kora között reggel 5-től este 11-ig dolgozott a szótáron, csupán két órányi ebéd utáni pihenést engedélyezve magának (41). BENKŐ LORÁND nagyívű, a személyes elkötelezettséget is érzékeltető méltatásából csupán a végkövetkeztetést idézhetjük: „Szabó T. Attila »Erdélyi magyar szótörténe-

ti tár«-a lényegében minden olyan igényt kielégít, amely saját műfajától a ma és a jövő követelményei szerint elvárható” (43).

Az emlékezések második csoportja Országh László munkássága előtt tiszteleg (47–122). Elsőként MAGAY TAMÁS tanulmánya (47–53) értékeli a száz éve született nagy nyelvtudós életművét. Ez a méltatás a következő, az adott összefüggésben meglepőnek mondható megállapítással kezdődik: „Országh László életműve nem elsősorban lexikográfusi életmű. Valójában ő mindenekelőtt tanár volt: az angol nyelv és irodalom tanára. Azután irodalomtörténész volt: megírta az amerikai irodalom történetét, Magyarországon elsőként. Azután szótörténész (lexikológus) volt: megírta a magyar nyelv angol eredetű szavainak a történetét. Volt nyelvtaníró és nyelvkönyvíró. Ő vezette be Magyarországon – és Európában is az első között – az angol szavak kiejtésének a jelölésére használt nemzetközi fonetikai jeleket (APhI-jelrendszer)” (47). De itt és most az a két nagyszabású szótári vállalkozás kerül a figyelem középpontjába, amely Országh nevét általánosan ismertté és megbecsültté tette: az angol–magyar, magyar–angol nagyszótár és a hétkötes értelmező szótár (A magyar nyelv értelmező szótára, 1959–1962.). MAGAY az előbbivel foglalkozik részletesebben, kiemelve, hogy Országh már 1948-as kiadású „Angol–magyar kézisótár”-ában, majd ennek nagyszótárrá fejlesztett változatában is a használók szempontjait messzemenően figyelembe vevő, mai kifejezéssel élve *használóbarát* (*user-friendly*) szótár megalkotására törekedett.

MAGAY tanulmánya után nyolc oldal faksimile következik (55–62). Ez is „user-friendly” megoldás, mert napjaink nyelvész olvasói bizonyára szívesen böngészik az első szótár ügyében a Franklin Társulattal folytatott levelezést és a kész műből vett mutatóanyag-oldalakat. Az én nemzedékem ezt az úttörő szótárt nem ismerhette, nem használta, mert éppen akkor lett készen (1948 májusában), amikor az angol nyelv tanulásának, használatának lehetősége bő egy évtizedre vagy még többre „összezsugorodott” hazánkban, s mire mi elkezdtünk angolul tanulni, már Országh új nagyszótárát és kézisótárát vehettük kézbe. A következő húsz oldalon (63–83) annak a beszélgetéssorozatnak két részletét olvashatjuk, amelyet MAGAY TAMÁS 1968-ban folytatott mesterével. Az első beszélgetés az 1948-as szótár keletkezéstörténetével, a második annak lexikográfiai elveivel és szerkesztéstechnikájával foglalkozik. Ezek a mind lexikográfiai, mind nyelvpedagógiai szempontból rendkívül tanulságos beszélgetések mindeddig publikálatlanok voltak, csakúgy, mint MAGAY TAMÁSnak ezek alapján készült kandidátusi disszertációja (l. 63, 2. jegyzet).

A továbbiakban maga az „ünnepelt”, a százéves Országh László veszi át a szót. „Az ÉrtSz. szerkesztésének története” (85–100) részlet a NytudÉrt. 36. számában (A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában) „A szótár szerkesztésének története” címmel megjelent közleményből. Ezt a nagyszerű összefoglalást a kérdéskör kutatói természetesen jól ismerik, most mégis jó volt újraolvasni a kezdetekről, a szerkesztési elvek kialakításáról, a segédletekről, az új adatgyűjtésről, a szerkesztőség megnöveléséről, a lektorokról, a szerkesztés nehézségeiről, a szerkesztés fő munkameneteiről, a nyers kézirat elkészítéséről, az egységesítésről, a sajtó alá rendezésről, a munka személyek szerinti megosztásáról szóló részeket. Minden soruk eleven tudománytörténet!

Az Országh László emlékeztetének szentelt írásokhoz két olyan tanulmány csatlakozik, amelyek a következő „rovatban”, a tanulmányok között is helyet kaphattak volna, de „hommage” jellegük miatt ide kíváncztak (ez a jelleg KONTRA MIKLÓS tanulmánya esetében implicit, PETER SHERWOODÉban explicit, az írás végén külön is megfogalmazódó). KONTRA „A *heló* térhódítása Budapesten” címmel ennek az angol eredetű köszönmódnak

az elterjedéséről számol be a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat 1988-as adatfelvételének és e vizsgálat 2005. évi megismétléséből származó adatoknak az összehasonlításával. A cikk konklúziója szerint „A magyar *heló* szótárérrett, de szótárainkból gyakorlatilag hiányzik” (101). A *gyakorlatilag* feltehetőleg arra utal, hogy az ÉKsz. 2. kiadása már tartalmazza a *heló* köszönést *biz* stílusminősítéssel, ahogyan erre KONTRA utal is a 106. lapon. PETER SHERWOOD tanulmánya, „A jövő idő kifejezése a magyarban” (109–18), a futurum ismert kifejezőeszközei (*-and/-end*, *praesens pro futuro*, *fog*) után egy a XX. században grammatikalizálódni kezdő nyelvi eszközre, a pre- és posztverbális *majd* határozószóra irányítja figyelmünket. A posztverbális *majd* használatát négy XIX–XX. századi regényben is megvizsgálta, s Szerb Antalnál már lényegében a mai jellegű és funkciójú alkalmazását találta, pl. *fogadj majd egy kisfiút, módot talál majd arra, jöjjenek majd érte*. A tanulmány végén a szerző meleg szavakkal emlékezik meg Országh Lászlóval és Magay Tamással folytatott, „életre szóló élménynek számító” együttműködéséről (117).

A kötet további, szintén igen értékes írásairól (nyilvánvalóan igazságtalanul) csupán jelzésszerűen számolhatok be. A Tanulmányok cím alatt sorakozó írások egy kivétellel a szakszótárírás kérdéseivel foglalkoznak. CZÉKMÁN ORSOLYA a matematikai szótárakról (125–54), MURÁTH JUDIT szakszótárak előkészítő munkálatairól (155–70), TAMÁS DÓRA a gazdasági szótárakról (189–220) írt alapos tanulmányt. A kivétel PAJZS JÚLIA tanulmánya „A jövő szótára és a magyar számítógépes lexikográfia” címmel (171–88). E magvas fejtegetés, melynek egy részét előadásként már hallhattuk az MTA Nyelvtudományi Intézetében, SUE ATKINS elgondolásaiból indul ki, és összefoglalásában erre a konklúzióra jut: „[a jövő szótárának] Elsődleges formája a számítógépes adatbázis, amelynek bizonyos mezői néhány évenként igény esetén kinyomtathatók” (184). Nincs már messze az az idő, amikor akár autóvezetés közben is megtudakolhatjuk a kocsiban levő sokfunkciós számítógép/telefon/GPS „szerkentyűtől”, hogy mit jelent a *makadám* szó, és mi az eredete (185).

A „Folyó munkálatok” rovatban öt beszámolót is olvashatunk. EÖRY VILMA, az „Értelmező szótár+” főszerkesztője az új szótár lexikográfiai újdonságait ismerteti. Ennek kapcsán talán méltányos lett volna az itteni olvasónak is tudomására hozni (amit egyébként magának a szótárnak az előszava korrekt módon meg is tett: i. m. VII), hogy az ÉrtSz.+ -nak „előzménye” is volt, az 1992-ben megjelent „Képes diákszótár”. (Tudniillik ebben az esetben a régebbi szótár nem csupán előzménye, hanem valósággal forrása, nyersanyaga is az újabbnak, amiről bárki könnyen meggyőződhet akár csak a cikkben említett *facsar*, *holló*, *elfojt* szócikkeknek az egybevetésével.)

A másik négy munkabeszámoló tárgya a XII. Nemzetközi Lexikográfiai Kongresszus (FÓRIS ÁGOTA, 233–5), a SZÓKAPTÁR [így, csupa nagybetűvel!], egy korpuszalapú kollokációs aktív szótár (HOLLÓS ZITA, 237–56), a határon túli magyar nyelvi kutatóműhelyek „határtalanító” szótárkiadási programja (KOLLÁTH ANNA, 257–69), végül a Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszékének szótárkiadási tevékenysége (PUSZTAY JÁNOS, 271–9).

Ebben a kötetben Vita rovat is van (283–302). SZÖLLÖSY ÉVA fűz megjegyzéseket FÓRIS ÁGOTA szótárdefiníciójához, s ezekre a megjegyzésekre a definíció szerzője nyomban reflektál is. A vita pillanatnyi állása szerint a szótár fogalma a következőképpen határozható meg: „A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű gyűjteményes adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – nyelvi egységek jellemzőit és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz alapján” (FÓRIS ÁGOTA, 301).

A kötetet bibliográfia, „A magyar szótárirodalom bibliográfiájá”-hoz fűzött újabb kiadások és frissítések gyűjteménye zárja (303–27).

Végére érve a pontról pontra, cikkről cikkre haladó ismertetésnek, engedtessek meg a recenzensnek egy-két szubjektívebb észrevétel is!

A Szabó T. Attiláról és Ország Lászlóról szóló emlékezések azért hatottak rám a reveláció erejével, mert bár életkoromtól bőven ismerhettem volna őket személyesen is, személyes találkozás nem történt közöttünk. De ismerhettem Szabó T. Attila fiát, a fiatalon derékba tört pályájú kiváló nyelvészt és értékes embert, Szabó T. Ádámot. Ország Lászlóval pedig egyszer, egyetlenegyszer beszéltem is – telefonon. Ez úgy történt, hogy a Nyelvtudományi Intézet mai magyar nyelvi osztályának gyakornokaként egy levélre kellett válaszolnom, melynek írója azíránt érdeklődött, hogyan kell helyesen ejteni a skót Celtic futballcsapat nevét. Akkori főnököm, Grétsy László biztatására az intézetből felhívtam Ország Lászlót, és ő meg is adta a választ (ha a futballcsapatról van szó, akkor „sz”, ha a keltákról, akkor „k”). Akkor nem gondoltam rá (23 éves voltam!), hogy soha többé nem beszélek vele. De legalább azt elmondhatom Weöres Sándorral, amit ő Osvát Ernőről írt: „Már meghalt. Sose láttam. / Telefonon beszéltem vele. / A hangját majd akkor temetik, / amikor engem”.

Végül pedig magáról a most ismertetett három kötetről, a „Lexikográfiai füzetek” első három kötetéről! Ha „az égi és ninivei hatalmak” is úgy akarják, ez a nagyszerű sorozat idővel a magyar IJL-lé, az International Journal of Lexicography magyar ekvivalensévé fejlődhet, hiszen a 2., és különösen a 3. kötet már egészen folyóiratszerű. Persze az is gyümölcöző volna a tudomány szak művelői számára, ha „csupán” olyan „egyszerű”, hosszú, egyenletes színvonalú kiadványsorozattá válik, amilyen a Nyelvtudományi Értekezések, vagy amilyenek a „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához” című sorozat ígérkezik. A kérdést majd eldöntik (preverbális *majd!*) a szerkesztők, a kiadó, no meg a mecénások. Addig is jó munkát minden magyar lexikográfusnak!

KEMÉNY GÁBOR